

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ГРОМАДЯНСТВА

Дрьомов Сергій Володимирович,
кандидат юридичних наук

У статті запропоновано результати дослідження окремих елементів існуючого в Україні механізму забезпечення участі громадян в управлінні державними справами. Розглянуто деякі актуальні проблеми реалізації державної політики у сфері громадянства, зокрема, практики застосування інституту припинення громадянства. Запропоновано авторське бачення можливих шляхів удосконалення законодавства України, що регулює правовідносини у цій сфері.

Ключові слова: держава, демографічна ситуація, міграція, громадянство, прийняття до громадянства, припинення громадянства, персональні дані, конфіденційна інформація, доступ до інформації, державна політика, національне законодавство, правозастосування.

Drionov Serhii

PROBLEMS OF THE REALIZATION OF THE STATE CIVIL POLICY POLICY

The article suggests the results of the study of certain elements of the existing in Ukraine mechanism for ensuring the participation of citizens in the management of public affairs. Some actual problems of implementing state policy in the sphere of citizenship, including the practice of applying the institution of termination of citizenship, are considered. The vision of possible ways of improving the legislation of Ukraine regulating legal relations in this sphere is offered.

Keywords: state, demographic situation, migration, citizenship, citizenship, citizenship termination, personal data, confidential information, access to information, state policy, national legislation, law enforcement.

Питання формування та реалізації державної політики у сфері громадянства України протягом останніх кількох років набули надзвичайної актуальності та поступово трансформувались в один

із чинників, які суттєво впливають на стан забезпечення національної безпеки країни. Про таке, на наш погляд, можуть красномовно свідчити наведені нижче статистичні показники.

В Україні, за даними Державної служби статистики (далі – ДСС) України, кількість померлих істотно перевищує кількість народжених: на 100 померлих – 57 народжених. Лише за січень–лютий 2017 р. населення України зменшилося на 43 тис. осіб – до 42 млн 541 тис. Станом на 1 лютого 2017 р. чисельність населення (за оцінкою) становила 42 млн 558 тис. 328 осіб, а на 1 березня 2017 р. – 42 млн 541 тис. осіб, що на 42,9 тис. осіб менше, ніж було на початок року [4].

Окремо слід наголосити на тому, що, за даними, опублікованими у 18-ій доповіді Організації Об'єднаних Націй щодо ситуації з правами людини в Україні, з початку конфлікту на Донбасі із середини квітня 2014 р. до 15 травня 2017 р. загинуло понад 10 тис. чоловік [5].

Демографічну ситуацію в Україні суттєво погіршує низький рівень народжуваності. Так, кількість народжених у січні–липні 2017 р. становила всього 209 тис. 433 особи. Натомість кількість померлих сягнула позначки у 340 тис. 699 осіб. Таким чином, природне скорочення населення за цей період досягло 131 тис. 266 осіб [6].

Варто звернути увагу на те, що міграційний рух населення в Україні не суттєво впливає на коливання загальної чисельності населення, яка продовжує постійно зменшуватись. Так, у січні–липні 2017 р. кількість прибулих становила 195 118 осіб, а кількість вибулих – 192 382 осіб. Таким чином, міграційний приріст населення за вказаний період становить 2 736 осіб (без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції) [6].

Окремо слід відзначити, що востаннє перепис населення в Україні проводився ще в 2001 р. Тому наведені розрахунки (оцінки) чисельності населення здійснено ДСС України на основі наявних адміністративних даних щодо державної реєстрації народження і смерті та зміни реєстрації місця проживання.

Однак для проведеного автором публікації дослідження найбільш цікавими видаються статистичні показники, що вказують на коливання чисельності громадян України. Це та частина населення країни, яка відповідно до Конституції та законів України має право брати участь в управлінні державними справами (обирати та обиратися до органів державної влади та місцевого самоврядування, перебувати на державній та військовій службі

тощо). Так, за даними Департаменту з питань громадянства Адміністрації Президента України, у 2012 р. громадянство України набули 1 028 осіб, у 2013 р. – 1 543, у 2014 р. – 1 315, у 2015 р. – 972, а в 2016 р. – 809 осіб. Натомість припинено громадянство в 2012 р. 7 399 особам, у 2013 р. – 7 714, у 2014 р. – 5 846, у 2015 р. – 5 818, а в 2016 р. – 7 347. Тож до Революції гідності, у 2012–2013 рр., доволі помітною була тенденція щодо збільшення кількості осіб, які набули громадянства України (у 2013 р. таких виявилось у 1,5 раза більше, ніж у 2012-му). Водночас кількість осіб, яким припинено громадянство, залишалась відносно стабільною. Однак, починаючи з 2014 р., картина дещо змінилась. У 2014 р. відчутно зменшилась кількість осіб, які набули громадянство України (1 543 осіб – у 2013 р. проти 1 315 – у 2014 р.). У 2015 р. таких осіб було 972, у 2016 р. – лише 809.

Варто звернути особливу увагу на те, що, за даними з неофіційних джерел, громадянство інших держав мають від 5 % до 17 % українців. При цьому до початку окупації Російською Федерацією Криму паспорт громадянина Росії мали від 140 до 350 тис. українців, переважна більшість із яких проживала в Криму та на Донбасі. Водночас кількість громадян України, що набули угорського громадянства, за підрахунками експертів, сягає вже понад 100 тис., а румунського – близько 80 тис. осіб.

Поряд з тим у ЗМІ все частіше з'являються публікації скандального характеру, в яких повідомляється про наявність в окремих українських високопосадовців множинного громадянства [7].

Крім того, Службою безпеки України (далі – СБ України, СБУ) відзначається також тенденція до збільшення кількості випадків набуття військовослужбовцями України громадянства іноземних держав, що, на думку керівництва спецслужби, створює передумови для можливого вчинення такими особами в подальшому злочинів проти основ національної безпеки України. За даними спецслужби, у процесі контррозвідувального забезпечення Збройних Сил України (ЗСУ) та інших військових формувань СБ України з 2014 р. задокументовано 45 фактів отримання українськими військовиками паспортів іноземних держав. Протягом 2016 р. встановлено 18 таких випадків [8].

Необхідно звернути увагу й на такий факт. За даними Державної міграційної служби України (далі – ДМС), (лист № ЗПІ-Д-87/6/98–17 від 27.03.2017 р.), на тимчасово непідконтрольній

території України «...залишилося 14 516 бланків паспорта громадянина України, які наказом ДМС визнані недійсними (анульованими)».

Значно ускладнює ситуацію й те, що за підтримки офіційної Москви з 1 січня 2017 р. в «ДНР» та «ЛНР» розпочато видачу власних «паспортів». За даними вітчизняних правоохоронних органів України, «паспорт громадянина ДНР» уже отримали близько 40 тис. мешканців тимчасово не підконтрольних районів Донецької області. Заяви ще біля 45 тис. осіб перебувають у стадії вирішення.

При цьому звернення до уповноважених органів України щодо виходу з громадянства України мешканці зазначених територій, як правило, не подають. Тобто, залишаючись (де-юре) громадянами України, деякі з них продовжують вести діяльність, спрямовану на порушення територіальної цілісності держави (наприклад, беручи участь у роботі «державних органів ДНР і ЛНР»).

Крім того, при заміні зіпсованого паспорта громадянина України або у разі виявлення неточностей чи помилковості вчинених у ньому записів, що призвели до недійсності документа, нелегітимною владою на тимчасово не підконтрольній території України особі видаватиметься «паспорт громадянина ДНР чи ЛНР». При цьому залишається невирішеним питання щодо подальших дій відносно вилучених при цьому українських документів.

Таким чином, у випадках вилучення квазідержавними утвореннями «ДНР» і «ЛНР» паспортів громадянина України виникатиме загроза, що українські документи згодом використовуватимуть для вчинення різноманітних протиправних діянь, наприклад, з метою:

- маніпуляцій щодо отримання соціальних виплат на території України особами, які не мають відповідного права, або не можуть підтвердити наявності у них такого права;
- незаконного проникнення на територію України осіб з метою ведення протиправної діяльності (терористичних актів, диверсій тощо);
- здійснення транзиту в інші країни, у т. ч. європейські, представників терористичних організацій, нелегальних мігрантів тощо;
- спроб підризу авторитету України на міжнародній арені.

Не залишилась осторонь зазначених процесів і РФ, яка продовжує перманентно втручатись

у внутрішні справи незалежної України, використовуючи при цьому надзвичайно широкий спектр засобів, у т. ч. у сфері регулювання питань громадянства. Так, 19 липня 2017 р. Державною думою РФ ухвалено низку змін до Федерального закону «Про громадянство Російської Федерації» та статей 8 і 14 Федерального закону «Про правове положення іноземних громадян в Російській Федерації».

Навіть побіжний аналіз цих законодавчих новел може вказувати на «нестримне бажання» нашого північного сусіда зосередити особливу увагу на вирішенні проблем *українських громадян, які висловили бажання змінити його на російське*. При цьому на громадян інших держав спрощений порядок набуття громадянства РФ не поширюється [9].

Цей черговий акт «добросусідства», на наш погляд, є додатковим чинником, що цілком імовірно може призвести до:

- зменшення чисельності громадян України;
- збільшення кількості поліпатридів;
- випадків появи апатридів.

Таким чином, усі наведені вище статистичні показники разом із невтішними даними щодо демографічної ситуації в країні дають підстави для висновку про існування стійкої тенденції до постійного зменшення кількості громадян України, тобто тієї частини населення, яка має закріплене в Конституції України право на участь в управлінні державними справами (обирати та бути обраними до органів державної влади та місцевого самоврядування, брати участь у референдумах та перебувати на військовій і державній службі тощо). Тож проблеми громадянства для сучасної Української держави в надзвичайно складних умовах сьогодення набули особливої актуальності.

З огляду на викладене, цілком логічними видаються запитання: чи достатньо ефективною є діяльність органів державної влади України щодо реалізації державної політики у цій сфері правовідносин та наскільки ця діяльність відповідає новим викликам, пов'язаним з регулюванням питань громадянства. Відповіді на ці та низку інших запитань, як видається, перебувають у площині практики застосування нормативно-правових актів, якими регулюються зазначені правовідносини. Йдеться, у першу чергу, про процедури прийняття до громадянства України та його втрати.

Конституцією України (стаття 106) вирішення питань, пов'язаних із наданням та припиненням громадянства, віднесено до сфери відповідальності Президента України, який у межах своєї компетенції видає відповідні укази, у т. ч. й ті, що спрямовані на забезпечення реалізації положень Закону України «Про громадянство України». До таких, зокрема, належить Указ Президента України «Питання організації виконання Закону України «Про громадянство України» із змінами і доповненнями. Цим документом, зокрема, затверджено Положення про Комісію при Президенті України з питань громадянства та Порядок провадження за заявами і поданнями з питань громадянства України та виконання прийнятих рішень. Зазначеним Порядком з-поміж іншого визначено перелік документів, які подаються для встановлення, оформлення та перевірки належності до громадянства України, прийняття до громадянства України, оформлення набуття громадянства України, припинення громадянства України, скасування рішень про оформлення набуття громадянства України, а також процедур подання цих документів та провадження за ними, виконання прийнятих рішень з питань громадянства України [10].

Однак особливої уваги заслуговують акти Президента України, якими відповідно до пункту 26 частини першої статті 106 Конституції України оприлюднюється рішення про прийняття до громадянства України чи припинення громадянства України. За даними Департаменту з питань громадянства Адміністрації Президента України, за період з 2012 до 2016 рр. громадянство України набули 5 888 осіб, водночас указами Глави держави припинено громадянство України 34 124 особам. Проте на офіційному сайті Президента України можна ознайомитись лише з окремими такими документами [11–14].

Необхідно звернути увагу на те, що жоден акт Президента України, яким припинено громадянство тій чи іншій особі, протягом вказаного вище періоду не оприлюднено. Так, 29 квітня 2017 р. П. Порошенком підписано Указ Президента України № 119/2017 про припинення кільком особам громадянства України. У Головному департаменті забезпечення доступу до публічної інформації Адміністрації Президента України з цього приводу повідомили, що інформація, яка міститься у вказаному документі, є конфіденційною. Її оприлюднення без особистого дозволу осіб, згаданих в цьому Указі Президента України, на думку керівника Головного департаменту забезпечення доступу до публічної інформації Адміністрації

Президента України, призведе до порушення їхніх законних прав та інтересів. З огляду на це, Указ Президента України № 119/2017 від 29 квітня 2017 р. не підлягає оприлюдненню.

У той же час зазначений акт Президента України перебуває у вільному доступі на сторінках різних інтернет-ресурсів [16]. Більше того, як стало відомо авторові цієї статті, згадані у вказаному документі особи скористалися своїм правом на оскарження зазначеного рішення Глави держави та у травні 2017 р. звернулись до Вищого адміністративного суду України з позовом до Президента України про визнання незаконним та скасування його Указу від 29 квітня 2017 р. № 119/2017 [17]. 25 вересня 2017 р. за позовом представника позивача до Президента України П. Порошенка про визнання незаконним та скасування зазначеного Указу Президента України відкрито провадження у Верховному Суді України [18].

Аналогічна ситуація має місце з Указом Президента України № 196/2017 про припинення громадянства М. Саакашвілі та ще семи особам. Цей документ також не оприлюднюватиметься. Про це заявили в Адміністрації Президента України та пояснили, що «...відповідно до законодавства про захист персональних даних цей нормативний акт не підлягає публікації, оскільки містить конфіденційну інформацію, зокрема персональні дані» [20]. Варто зазначити, що Указ Президента України № 196/2017 від 26 липня 2017 р. так само, як і Указ Президента України № 119/2017 від 29 квітня 2017 р., знаходиться у вільному доступі в мережі Інтернет [21].

Вважаємо за доцільне погодитися з коментарями з приводу спроб Адміністрації Президента України обмежити доступ до Указу Президента України № 119/2017 від 29 квітня 2017 р., що висловлені членом Конституційної Комісії України від Української Гельсінської спілки з прав людини В. Речицьким. Автор, на наш погляд, цілком слушно згадує про те, що позбавлення громадянства як міра кримінально-політичної репресії відоме юридичній спільноті ще за часів «комуністичного минулого». При цьому він доречно звертає увагу на те, що «...саме хибних звичок і забобон радянського минулого прагне позбутися сучасна незалежна й демократична Україна» [22].

Вважаємо за необхідне також звернути увагу на те, що обидва укази Президента України (№ 119/2017 від 29 квітня 2017 р. та № 196/2017 від 26 липня 2017 р.) про припинення громадянства України групі осіб не мають обов'язкового

у таких випадках атрибуту, а саме грифа «ДСК» (для службового користування), який вказує на встановлені обмеження доступу до інформації, яку вони містять. До такого висновку можна дійти, ознайомившись із текстами цих документів, що потрапили у вільний доступ. Присвоєння такого грифа, між іншим, вимагають приписати частини другої статті 9 Закону України «Про доступ до публічної інформації». Вказаною нормою, зокрема, встановлено, що документам, які містять інформацію, що становить службову інформацію, присвоюється гриф «Для службового користування». Доступ до таких документів надається відповідно до частини другої статті 6 цього Закону [1].

Варто звернути увагу й на те, що частиною другою статті 6 Закону України «Про доступ до публічної інформації» встановлено, що обмеження доступу до інформації здійснюється відповідно до закону при дотриманні сукупності таких вимог:

- 1) виключно в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя;
- 2) розголошення інформації може завдати істотної шкоди цим інтересам;
- 3) шкода від оприлюднення такої інформації переважає суспільний інтерес в її отриманні [1].

Отже, зважаючи на зазначене, доцільно звернути увагу на те, що у частині другій статті 6 Закону України «Про доступ до публічної інформації» йдеться про необхідність встановлення обов'язкової сукупності всіх зазначених вимог. При цьому необхідно неухильно дотримуватись основних принципів інформаційних відносин, вписаних у статті 2 Закону України «Про інформацію», серед яких:

- гарантованість права на інформацію;
- відкритість, доступність інформації, свобода обміну інформацією;
- правомірність одержання, використання, поширення, зберігання та захисту інформації [2].

Для реалізації цих принципів держава визначила основні напрями державної інформаційної політики, серед яких забезпечення:

- доступу кожного до інформації;
- рівних можливостей щодо створення, збирання, одержання, зберігання, використання, поширення, охорони, захисту інформації;
- відкритості та прозорості діяльності суб'єктів владних повноважень (стаття 3 цього Закону).

Крім того, у статті 5 Закону України «Про інформацію» гарантовано право кожного на інформацію, що передбачає можливість вільного одержання, використання, поширення, зберігання та захисту інформації, необхідної для реалізації своїх прав, свобод і законних інтересів. Це право забезпечується:

- створенням механізму реалізації права на інформацію;
- створенням можливостей для вільного доступу до статистичних даних, архівних, бібліотечних і музейних фондів, інших інформаційних банків баз даних, інформаційних ресурсів;
- обов'язком суб'єктів владних повноважень інформувати громадськість та засоби масової інформації про свою діяльність і прийняті рішення;
- обов'язком суб'єктів владних повноважень визначити спеціальні підрозділи або відповідальних осіб для забезпечення доступу запитувачів до інформації;
- здійсненням державного і громадського контролю за додержанням законодавства про інформацію;
- встановленням відповідальності за порушення законодавства про інформацію (стаття 6 цього Закону).

В указах Президента України № 119/2017 від 29 квітня 2017 р. та № 196/2017 від 26 липня 2017 р. рішення про припинення громадянства, обґрунтовується посиланням на пункт 26 статті 106 Конституції України (повноваження Президента України вирішувати питання щодо громадянства) та статей 17 і 19 Закону України «Про громадянство України». При цьому у статті 17 цього Закону передбачено такі підстави припинення громадянства України:

- 1) унаслідок виходу з громадянства України;
- 2) унаслідок втрати громадянства України;
- 3) за підставами, передбаченими міжнародними договорами України [3].

Однак у текстах зазначених указів не вказується, яку саме підставу з передбачених у статті 17 Закону України «Про громадянство України», застосовано.

Оскільки в указах Президента України № 119/2017 від 29 квітня 2017 р. та № 196/2017 від 26 липня 2017 р. зазначено саме статті 17 та 19, то, виходячи з формальної логіки, можна дійти висновку, що громадянство України групі осіб припинено внаслідок його втрати (пункт 2).

Частиною першою статті 19 Закону України «Про громадянство України» встановлено підстави для втрати громадянства України, до яких віднесено:

- 1) добровільне набуття громадянином України громадянства іншої держави, якщо на момент такого набуття він досяг повноліття;
- 2) набуття особою громадянства України на підставі статті 9 цього Закону внаслідок обману, свідомого подання неправдивих відомостей або фальшивих документів;
- 3) добровільний вступ на військову службу іншої держави, яка відповідно до законодавства цієї держави не є військовим обов'язком чи альтернативною (невійськовою) службою.

Тож мотивація рішення про припинення громадянства України мала б містити посилання на пункт 2 статті 17 та конкретний пункт (1 чи 2, чи 3) частини першої статті 19 Закону України «Про громадянство України», як того вимагають правила юридичної техніки складання нормативно-правових та нормативних актів.

Окремо слід зазначити, що акти Глави держави про надання або припинення громадянства України юридично є індивідуальними правовими документами. Вони містять чітко визначені приписи лише стосовно окремої особи, застосовуються один раз у конкретному випадку, їхня дія вичерпується після реалізації. Завдяки таким актам правовий статус особи змінюється: вона або набуває громадянство України, що покладає на неї додаткові права та обов'язки, або втрачає цей статус, позбавляючись права на участь в управлінні державними справами.

Слід звернути увагу на те, що службова недбалість (до винесення судового вердикту називатимемо її саме так), допущена посадовими особами ДМС України та Комісії з питань громадянства при Президентові України при підготовці рішення Президента про прийняття М. Саакашвілі до громадянства України, мала цілком очевидні юридичні наслідки та їх матеріальне вираження. Так, Указом Президента України № 304/2015 від

30 травня 2015 р. М. Саакашвілі призначено головою Одеської обласної державної адміністрації [24]. На цій посаді він перебував до 9 листопада 2016 р., приймав відповідні рішення, отримував за свою роботу відповідну грошову винагороду. За даними з неофіційних джерел, у січні 2016 р. заробітна плата голови Одеської обласної державної адміністрації М. Саакашвілі становила 9 635 грн 11 коп [25].

Тож обставини прийняття до громадянства України М. Саакашвілі та припинення йому громадянства України, як видається, потребують більш ретельної перевірки із залученням відповідних правоохоронних органів та ухвалення відповідного судового рішення.

Підбиваючи підсумки, видається доцільним зазначити таке. Проведене дослідження дає підстави для висновку, що акти Глави держави про надання або припинення громадянства України за своїми юридичними ознаками є індивідуальними правовими документами, які не визначають загальні правила поведінки учасників відповідних правовідносин, а містять конкретні приписи, звернені до окремого індивіда, застосовуються одноразово та після реалізації вичерпують свою дію. При цьому змінюється правовий статус особи, внаслідок чого вона або набуває громадянство України, а з ним одержує додаткові права та несе додаткові зобов'язання, або втрачає громадянство України, позбавляючись права на участь в управлінні державними справами.

Зазначена ситуація ускладнюється практикою втаємничення фактів прийняття рішень щодо надання та припинення громадянства України. Очевидно, що така інформація рано чи пізно стає надбанням гласності та оприлюднюється в ЗМІ. Тому невмотивовані спроби її приховати лише створюють додаткові передумови для політичних спекуляцій та ще для посилення недовіри суспільства до влади.

Усе наведене вище дає підстави для висновку, що проблема реалізації державної політики у сфері громадянства України є багатовекторною, а тому надзвичайно складною. Їх вирішення потребує здійснення нових науково-теоретичних та практичних досліджень, кінцевою метою яких має стати розроблення пропозицій щодо внесення змін до національного законодавства, у т. ч. у частині, що регулює процедури допуску осіб до управління державними справами.

Список використаних джерел

1. Закон України «Про доступ до публічної інформації» від 13 січня 2011 р. № 2939-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 32. – Ст. 314.
2. Закон України «Про інформацію» від 2 жовтня 1992 р. № 2657-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 48. – Ст. 650.
3. Закон України «Про громадянство України» від 18 січня 2001 р. № 2235-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 13. – Ст. 65.
4. В Україні кількість померлих істотно перевищує кількість народжених – Держстат [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://health.unian.ua/country/1882274-v-ukrajini-kilkist-pomerlih-istotno-perevischue-kilkist-narodjenih-derjstat.html>
5. Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні 16 лютого – 15 травня 2017 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/UAReport18th_UKR.pdf
6. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>
7. Лінько Д. У депутатів-втікачів було по два паспорти [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.radiosvoboda.org/a/28338937.html>
8. Перший друкований публічний звіт СБУ за європейськими принципами, виданий за технічної підтримки Консультативної місії ЄС з реформування сектору цивільної безпеки України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.slideshare.net/ServiceSsu/ss-73531447>
9. Щодо змісту ухвалених 19 липня 2017 року Державною Думою Російської Федерації змін до Федеральних законів «Про громадянство Російської Федерації» та «Про правове положення іноземних громадян в Російській Федерації» : аналіт. записка [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/2693/>
10. Указ Президента України «Питання організації виконання Закону України «Про громадянство України» від 27 березня 2001 р. № 215/2001 // Офіційний вісник України. – 2001. – № 13. – Ст. 533.
11. Указ Президента України «Про прийняття до громадянства України Новинського В.В.» від 29 травня 2012 р. № 360/2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/documents/3602012-14383>
12. Указ Президента України «Про прийняття до громадянства України Е. Згуладзе-Глуксманн» від 13 грудня 2014 р. № 927/2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/documents/9272014-18080>
13. Указ Президента України «Про прийняття до громадянства України Г. Лорткіпанідзе» від 11 червня 2015 р. № 327/2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/documents/3272015-19124>
14. Указ Президента України «Про прийняття до громадянства України М. Саакашвілі» від 30 травня 2015 р. № 301/2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/documents/3012015-19079>
15. Новинский В. «Мутный бизнесмен» или проект российских спецслужб? [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://argumentua.com/stati/vadim-novinskii-mutnyi-biznesmen-ili-proekt-rossiiskikh-spetssluzhb>
16. Указ Президента України «Про припинення громадянства України Артеменка А.В., Боровика О., Новгородського Д.В. та інших осіб» від 29 квітня 2017 р. № 119/2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://uk.wikisource.org/wiki/4_29.04.2017_%E2%84%96119/2017
17. Ухвала Вишого адміністративного суду України від 11 травня 2017 року про відкриття провадження в адміністративній справі за позовом до Президента України – Порошенка Петра Олексійовича про визнання незаконним та скасування Указу Президента України від 29 квітня 2017 року № 119/2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/66597287>
18. Ухвала Верховного Суду України від 25 вересня 2017 року про відкриття провадження у справі за позовом до Президента України Порошенка Петра Олексійовича про визнання незаконним та скасування Указу Президента України від 29 квітня 2017 року № 119/2017 в частині [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/69161018>
19. Постанова Верховної Ради України «Про дострокове припинення повноважень народного депутата України Артеменка А.В.» від 16 травня 2017 р. № 2027-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2027-19>
20. Указ про позбавлення Саакашвілі громадянства опублікований не буде – Адміністрація президента [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://hromadske.ua/posts/ukaz-pro-pozbavlennia-saakashvili-hromadianstva-opublikovani-ne-bude-administratsiia-prezydenta>
21. ЗМІ опублікували указ Порошенка про втрату Саакашвілі громадянства України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://gordonua.com/ukr/news/politics/-zmi-opublikovali-ukaz-poroshenko-pro-vtratu-saakashvili-gromadjanstva-ukrajini-200663.html>
22. Речицький В. Коментар з приводу відсутності оприлюднення Указу Президента про позбавлення українського громадянства народного депутата Андрія Артеменка [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://khp.org/index.php?id=1494171887>

23. Саакашвілі заявив, що в анкеті на отримання українського громадянства не його підпис [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://ua.112.ua/polityka/saakashvili-zaiayuv-shcho-v-anketi-na-otrymannia-ukrainskohohromadianstva-ne-yoho-pidpys-403670.html>
24. Указ Президента України «Про призначення М. Саакашвілі головою Одеської обласної державної адміністрації» від 30 травня 2015 р. № 304/2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/documents/3042015-19082>
25. За январь глава Одесской ОГА Саакашвили заработал меньше, чем его коллеги [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://news.pn.ru/money/155426>

References

1. Zakon Ukrainy «Pro dostup do publichnoi informatsii» vid 13 sichnia 2011 r. № 2939-VI [Law of Ukraine "On access to public information" dated January 13, 2011, No. 2939-VI]. (2011). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin from the Verkhovna Rada of Ukraine*, 32, St. 31 [in Ukrainian].
2. Zakon Ukrainy «Pro informatsiiu» vid 2 zhovtnya 1992 r. № 2657-XII. (1992). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin from the Verkhovna Rada of Ukraine* 48, St. 650 [in Ukrainian].
3. Zakon Ukrainy «Pro hromadianstvo Ukrainy» vid 18 sichnia 2001 r. (2001). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin from the Verkhovna Rada of Ukraine* 13, St. 65 [in Ukrainian].
4. V Ukraini kilkist pomerlykh istotno perevyschue kilkist narodzhenykh – Derzhstat [In Ukraine, the number of deaths significantly exceeds the number of births – the State Statistics Committee]. (n. d.). *unian.ua*. Retrieved from <https://health.unian.ua/country/1882274-v-ukrajini-kilkist-pomerlih-istotno-perevischue-kilkist-narodzenih-derjstat.html> [in Ukrainian].
5. Dopovid shchodo situatsii z pravamy liudyny v Ukraini 16 liutoho – 15 travnia 2017 roku [Report on the situation of human rights in Ukraine, February 16 – May 15, 2017]. (n. d.). *ohchr.org*. Retrieved from http://www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/UAReport18th_UKR.pdf [in Ukrainian].
6. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [The State Statistics Committee]. (n. d.). *ukrstat.gov.ua*. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian].
7. Linko, D. U deputativ-vtikachiv bulo po dva pasporty [The deputies-fugitives had two passports]. (n. d.). *radiosvoboda.org*. Retrieved from <http://www.radiosvoboda.org/a/28338937.html> [in Ukrainian].
8. Pershyi drukovanyi publichnyi zvit SBU za yevropeiskymy pryntsyupamy, vydanyi za tekhnichnoi pidtrymky Konsultatyvnoi misii YeS z reformuvannya sektoru tsyvilnoi bezpeky Ukrainy [The first printed public report of the Security Service of Ukraine on European principles issued with the technical support of the EU Consultative Mission for the Reform of the Civil Security Sector of Ukraine]. (n. d.). *slideshare.net*. Retrieved from <https://www.slideshare.net/ServiceSsu/ss-73531447> [in Ukrainian].
9. Shchodo zmistu ukhvalenykh 19 lypnia 2017 roku Derzhavnoiu Dumoiu Rosiiskoi Federatsii zmin do Federalnykh zakoniv «Pro hromadianstvo Rosiiskoi Federatsii» ta «Pro pravove polozhennia inozemnykh hromadian v Rosiiskii Federatsii» [As regards the content of the amendments adopted by the State Duma of the Russian Federation on July 19, 2017 to the Federal Law "On the Citizenship of the Russian Federation" and "On the Legal Status of Foreign Citizens in the Russian Federation"]. (n. d.). *niss.gov.ua*. Retrieved from <http://www.niss.gov.ua/articles/2693/> [in Ukrainian].
10. Ukaz Prezydenta Ukrainy «Pytannia orhanizatsii vykonannya Zakonu Ukrainy «Pro hromadianstvo Ukrainy» vid 27.03.2001 r. № 215/2001 [Decree of the President of Ukraine "Issues of organization of implementation of the Law of Ukraine" On Citizenship of Ukraine" of March 27, 2001, No. 215/2001]. *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy – Official Bulletin of Ukraine*, 2001, 13, St. 533 [in Ukrainian].
11. Ukaz Prezydenta Ukrainy «Pro pryiniattia do hromadianstva Ukrainy Novynskoho V.V.» vid 29 travnia 2012 r. № 360/2012 [Decree of the President of Ukraine "On Adoption of Citizenship of Ukraine by Novinsky V.V." dated May 29, 2012 No. 360/2012]. (n. d.). *president.gov.ua*. Retrieved from <http://www.president.gov.ua/documents/3602012-14383> [in Ukrainian].
12. Ukaz Prezydenta Ukrainy «Pro pryiniattia do hromadianstva Ukrainy E. Zghuladze-Hluksmann» vid 13.12.2014 r. № 927/2014 [Decree of the President of Ukraine "On Adoption of Citizenship of Ukraine E. Zguladze-Glucks-mann" dated December 13, 2014, No. 927/2014]. (n. d.). *president.gov.ua*. Retrieved from <http://www.president.gov.ua/documents/9272014-18080> [in Ukrainian].
13. Ukaz Prezydenta Ukrainy «Pro pryiniattia do hromadianstva Ukrainy H. Lortkipanidze» vid 11.06.2015 r. № 327/2015 [Decree of the President of Ukraine "On Adoption of Citizenship of Ukraine H. Lortkipanidze" dated June 11, 2015, No. № 327/2015]. (n. d.). *president.gov.ua*. Retrieved from <http://www.president.gov.ua/documents/3272015-19124> [in Ukrainian].
14. Ukaz Prezydenta Ukrainy «Pro pryiniattia do hromadianstva Ukrainy M. Saakashvili» vid 30.05.2015 r. № 301/2015 [Decree of the President of Ukraine "On Adoption of Citizenship of Ukraine M. Saakashvili" dated May 30, 2015,

- No. № 301/2015]. (n. d.). *president.gov.ua*. Retrieved from <http://www.president.gov.ua/documents/3012015-19079> [in Ukrainian].
15. Novynskiy V. «Mutnyi biznesmen» ili proekt rossiyskikh spetssluzhb? [Novinsky V. "Turbid businessman" or a project of Russian special services?]. (n. d.). *argumentua.com*. Retrieved from <http://argumentua.com/stati/vadim-novinskii-mutnyi-biznesmen-ili-proekt-rossiiskikh-spetssluzhb> [in Ukrainian].
 16. Ukaz Prezydenta Ukrainy «Pro prypynennia hromadianstva Ukrainy Artemenka A.V., Borovyka O., Novhorodskoho D.V. ta inshykh osib» vid 29.04.2017 r. № 119/2017 [Decree of the President of Ukraine "On termination of citizenship of Ukraine Artemenko A.V, Borovik O., Novgorodsky D.V. and other persons" dated April 29, 2017, No. 119/2017]. (n. d.). *uk.wikisource.org*. Retrieved from https://uk.wikisource.org/wiki/%D0%A3%D0%BA%D0%B0%D0%B7_%D0%9F%D1%80%D0%B5%D0%B7%D0%B8%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D1%82%D0%B0_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8_%D0%B2%D1%96%D0%B4_29.04.2017_%E2%84%96119/2017 [in Ukrainian].
 17. Ukhvala Vysshchoho administratyvnoho sudu Ukrainy vid 11 travnia 2017 roku pro vidkryttia provadzhennia v administratyvni spravi za pozovom do Prezydenta Ukrainy – Poroshenka Petra Oleksiiiovycha pro vyznannia nezakonnym ta skasuvannia Ukazu Prezydenta Ukrainy vid 29 kvitnia 2017 roku № 119/2017 [The Decision of the Supreme Administrative Court of Ukraine dated May 11, 2017, on opening of proceedings in an administrative proceeding in a suit against the President of Ukraine – Poroshenko Petr Oleksiyovych on the recognition of the illegal and the abolition of the Decree of the President of Ukraine dated April 29, 2017 No. 119/2017]. (n. d.). *reyestr.court.gov.ua*. Retrieved from <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/66597287> [in Ukrainian].
 18. Ukhvala Verkhovnoho Sudu Ukrainy vid 25 veresnia 2017 roku pro vidkryttia provadzhennia u spravi za pozovom do Prezydenta Ukrainy Poroshenka Petra Oleksiiiovycha pro vyznannia nezakonnym ta skasuvannia Ukazu Prezydenta Ukrainy vid 29 kvitnia 2017 roku № 119/2017 v chastyni [The Decision of the Supreme Court of Ukraine dated September 25, 2017, on the opening of proceedings in a suit against the President of Ukraine Poroshenko Petr Oleksiyovych on the recognition of the illegal and the abolition of the Decree of the President of Ukraine dated April 29, 2017 No. 119/2017]. (n. d.). *reyestr.court.gov.ua*. Retrieved from <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/69161018> [in Ukrainian].
 19. Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy «Pro dostrokovye prypynennia povnovazhen narodnoho deputata Ukrainy Artemenka A.V.» vid 16 travnia 2017 r. № 2027-VIII [Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine "On early termination of powers of the People's Deputy of Ukraine Artemenko A.V." dated 16 May 2017 No. 2027-VIII]. (n. d.). *zakon5.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2027-19> [in Ukrainian].
 20. Ukaz pro pozbavlennia Saakashvili hromadianstva opublikovanyi ne bude – Administratsiia prezidenta [Decree on the deprivation of citizenship Saakashvili will not be published – Administration of President]. (n. d.). *hromadske.ua*. Retrieved from <https://hromadske.ua/posts/ukaz-pro-pozbavlennia-saakashvili-hromadianstva-opublikovanyi-ne-bude-administratsiia-prezydenta> [in Ukrainian].
 21. ZMI opublikovali ukaz Poroshenka pro vtratu Saakashvili hromadianstva Ukrainy [Mass media issued a Poroshenko's decree on the loss Saakashvili of Ukrainian citizenship]. (n. d.). *gordonua.com*. Retrieved from <http://gordonua.com/ukr/news/politics/-zmi-opublikovali-ukaz-poroshenko-pro-vtratu-saakashvili-gromadjanstva-ukrajini-200663.html> [in Ukrainian].
 22. Rechyt'skyi V. Komentar z pryvodu vidsutnosti opryliudnennia Ukazu Prezydenta pro pozbavlennia ukraïnskoho hromadianstva narodnoho deputata Andriia Artemenka [Rechitsky V. Commentary on the lack of publication of the Presidential Decree on Deprivation of Ukrainian Citizenship of People's Deputy Andriy Artemenko]. (n. d.). *khpg.org*. Retrieved from <http://khpg.org/index.php?id=1494171887> [in Ukrainian].
 23. Saakashvili zaiavyv, shcho v anketi na otrymannia ukraïnskoho hromadianstva ne yoho pidpys [Saakashvili stating that the questionnaire for obtaining Ukrainian citizenship was not his signature]. (n. d.). *ua.112.ua*. Retrieved from <https://ua.112.ua/polityka/saakashvili-zaiavyv-shcho-v-anketi-na-otrymanna-ukraïnskoho-hromadianstva-ne-ioho-pidpys-403670.html> [in Ukrainian].
 24. Ukaz Prezydenta Ukrainy «Pro pryznachennia M. Saakashvili holovou Odeskoi oblasnoi derzhavnoi administratsii» vid 30 travnia 2015 r. № 304/2015 [Decree of the President of Ukraine "On the Appointment of M. Saakashvili Chairman of the Odessa Regional State Administration" dated May 30, 2015, No. 304/2015]. (n. d.). *president.gov.ua*. Retrieved from <http://www.president.gov.ua/documents/3042015-19082>.
 25. Za yanvar hlava Odesskoi OHA Saakashvili zarabotal menshe, chem eho kollegi [For January, the head of Odessa Regional State Administration Saakashvili earned less than his colleagues]. (n. d.). *news.pn*. Retrieved from <https://news.pn/ru/money/155426> [in Ukrainian].